

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 53
(19584)
2022 чылдың
июль 20
среда

Хүннүң үнери — 04:48
Ажары — 20:49
Хүн дурту — 16:01

Садар өртээ
хостуг

12+

Вавилин ээtpээнде автобус оруун асфальтылаан

Материалды 4-кү арындан номчуур.

/ Орук-септелге ажылы.

Мария СААЯНЫҢ тырттырган чуруу.

Хүннүң айтырыы: чер болгаш тудуг

Чер участогу, бажың-балгат, гараж — бо бүгү шимчевес өнчүге
хамааржыр тайылбыр ажылын «Шын» солуннун номчукчуларынга
Тывада Росреестр эргелели удаа-дараа чорудуп келген.

\ 7-ги арында

«Улуг-Хем кырында хартыга»

Тыва чогаалчыларның чаа-чаа номнарының чырыкче үнүп турары —
улуг болуушкун. Ылаңгыя орус дылда тыва чогаалдарның ном кылдыр
үнүп турары...

\ 9-ку арында

1560

метр орукту Кызыл-Мажалык
суурда септээн.

Тывада тууйбу бүдүрер завод ажылдай берген

Тываның 2020 — 2024 чылдарда бот-тускайлаң социал-экономиктиг хөгжүлдениң программасын боттандырар хемчеглерниң аайы-биле Вавилин эттпээнде девискээрде турар тууйбу бүдүрер заводту чаартып, модерни-засташкынны чоруткан.

“Сенги” КХН ооң мурнунда чүгле чайгы үеде ажылдап, чылда 3 млн сан тууйбу аймаан бүдүрүп турган. Програма езугаар тууйбу бүдүрер заводтуг ук организацияга 42 млн рубль түңнүг грантыны берген. Ук акша-хөреңги-биле тууйбуну хевирлээр чаа робот — дериг-херекселди тургускан. Оон аңгыда сырец-тууйбу кургадып-өрттедир печканы тудуп үндүрген. Ниитизи-биле ук тууйбу заводунуң модернизасташкынныче 80 млн хире рубль акша-хөреңгини чарыгдан, оларның 50 хууздундан эвээжи азы 42 млн рубль бот-тускайлаң социал-экономиктиг хөгжүлдениң программасының аайы-биле үндүртүнген болуп турар. “Сенги” КХН азы тууйбу бүдүрер завод бүрүнү-биле ажылдай берген болгаш чылда 10 млн сан тууйбуну бүдүрер арга-шинектиг апарган азы Тывага тууйбу бүдүрүлгези 3 катап улгаткан.

Александр БРОКЕРТ: “Куш фабриказының оран-савазы чаа автотранспорт бүдүрүлгезинге бааза болур”

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ КУШ ФАБРИКАЗЫНЫҢ САЛЫМ-ЧОЛУН ЧОННУҢ СОНУУРГАП ТУРАРЫН БАРЫМДАА-ЛААШ, ТЫВАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ОРАЛАКЧЫЗЫНЫҢ ХҮЛЭЭЛГЕЗИН КҮҮСЕДИП ТУРАР АЛЕКСАНДР БРОКЕРТ ПАРЛАЛГА АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНГА ТАЙЫЛБЫРНЫ БЕРГЕН.

Республиканың Көдээ ажыл-агый яамызының чоруткан сайгарылгалыг ажылының түңнелинде куш аймаан хемчегер бааза чок болганындан, ук бүдүрүлгө чери орулга чок ажылдап турган болуп турар. Ынчангаш ону улаштыр ажылдадыры кеди чок, карылгалыг деп шиитпирлээн дээрзин А. Брокерт дыңнаткан.

Оон аңгыда куш фабриказының улуг чуртталга черинде, чурттаар оран-сава, кадык камгалал болгаш өөредилге адырларының социал объектилеринин чоогунда турары экология талазы-биле чаа шагның негелделеринге дүүшпейн турар. Совет үеде куш фабриказы туттунуп турган чылдарда ук девискээр хоорай-суур кыдыы турганы билдингир, ынчалза-даа Каа-Хем суурнуң өзүп-көвүдээни-биле холбаштыр, фабрика кожуун төвү суурнуң ортузунда апарган.

Бо хүнде куш фабриказының өнчүзүн, ооң бүдүрүлгө баазаның «Орук шимчээшкени организастаар төп» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгези садыг-саарылга мөөрейинге

киришкеш, садып алган, аңаа пассажирлер сөөртүр автотранспорт бүдүрүлгө чери турар кылдыр планнаттыгган. Ынчангаш куш фабриказының бүдүрүлгө оран-саваларын гаражтар болгаш мастерскаялар кылдыр ажыглаарына эптиг болуру-биле реконструкция ажылы чоруттунар.

“Кызылдың пассажирлер АТБ-зи” МУБ 2000 чылдарның эгезинде-ле банкротталган турган. Ынчангаш ооң өнчү-хөреңгизин аңгы-аңгы бүдүрүлгелер садып апарган. Ооң ужуру-биле ук албан черинин баазанын чаа автотраспорт бүдүрүлгези

тургузар арга чок. Ынчангаш экология негелделери-биле хагдынып каап болур турган куш фабриказының баазанын Тываның Чазаа садып алгаш, аңаа “ийи койгун адып ал”, республикага чугула херек автотранспорт албан черин тургузар дээн шиитпири чөптүг. Автотранспорт бүдүрүлгезинге чаа девискээр, оран-сава тургузары хей акша чарыгдал негээр айтырыг болуп турар, ынчангаш шак бо шиитпир бюджетке камналганы чедип алырынга дузалыг.

“Чаа автотранспорт бүдүрүлгезинге бааза дугайында айтырыгны мындыг

хевирге шиитпирлээнинин соон дарый Тываның Чазаа хоорай иштинге база кожууннар, сумулар аразына пассажирлер сөөртүр чаа автобустар садып алыр айтырыгны шиитпирлээри-биле, ажылды чорудуп эгелээр” — деп, Александр Брокерт түңнээн.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның ажыл-албанының эгезинде-ле Кызыл хоорайның иштинге база хоорай чоогунуң болгаш муниципалитеттер аразының пассажир аргыжылгазының чидиг айтырыныче кичээнгеин доктаамал угландырып келген. Ынчангаш Тываның Баштыңы ук айтырыгны шиитпирлээри-биле, чугула базымнарны кылганы ол.

Ооң-биле чергелештир республикага куш өстүрер ажылды когу-биле соксадыр дивээн, көдээ ажыл-агый төлээлери, сайгарлыкчыларның бо угланышкынга эгелекчи саналдарын деткиринге Тываның Чазаа белең. Чаңгыс негелде — куш азыраар талазы-биле төлөвилелдер орулгалыг болгаш чаа үениң негелделеринге, ылаңгыя экологтуг негелделерге дүүшкен турар ужурлуг.

/ Мерген КЫРГЫС.

ОДАЛГА СЕЗОНУНГА БЕЛЕТКЕЛ

Өвүр кожуунда

Республиканың кожууннарында одалга сезонунга белеткел ажылдары чоруп турар. Өвүр кожууннуң чагырга даргазының амыдырал хандырылганының талазы-биле оралакчызы Вероника Седен-оолдун дыңнадып турары-биле алырга, 2022 чылда Өвүр кожууннуң чедери берге суурларының албан черлеринге хөмүр-даш садарына болгаш чедиреринге 9696,71 муң рубль көрдүнген. Ооң иштинде 2009 тонна хөмүр садарына 6241,64 муң, а чедиреринге 3455,07 муң рубль бар.

2022 чылдың июль 19-түң байдалы-биле алырга, Өвүр кожууннуң девискээринде чедери берге суурларның албан черлеринге хөмүрнү саткаш, чедиреринге 3 393,8 муң рубль шилчип келген. Ук акшаландырышкын-биле кожууннуң социал адыр объектилеринге 2022 чылда тургустунган чурум езугаар хөмүрнү чедирген. А бюджет албан черлеринче чурум езугаар июль 18-тен тура

хөмүрнү сөөртүп эгелээн.

6 школага, 8 уруглар садынга болгаш 2 немелде өөредилге черинге септелгени чоруткан. Өөредилге черлеринин 55 хуузу одалга сезонунга белең. Кабинеттер септелгези доозулган, коридорлар, херимнер, фасадтар будуур болгаш өске-даа даштыкы ажылдар ам-даа чоруп турар.

Уруглар садтарының 60 хуузу белең, чүгле даштыкы ажылдары арткан. Ол чүл дээрже уруглар ойнаар шөлчүгештерни будууру, уругларның ойнаар элезинин солугуру, аяк-сава, горшоктарны, сандайларны, кабинкаларны демдеглээри хамааржыр. Кожууннуң өөредилге албан черлеринге бүдүн одалга сезонунуң дургузунда 1438 тонна хөмүр-даш хереглети-нер.

Амгы үеде ук адырда 6 культура албан чери, 2 уругларның уран чүүл школазы, 1 төп библиотека системазы (ооң иштинде суурларда 6 ном саңы бар) одалга сезонунуң эгелээринге чедир 70 хуу белең.

Кышкы үеге белеткенири-биле, Өвүр кожууннуң

культура албан черлеринин оран-савазының косметиктиг септелгезин дооскан. Ук адырга одалга сезонунуң дургузунда 457 тонна хөмүр хереглети-нер.

Кадык камгалалының Өвүр кожуунда албан черлеринде котелдарны болгаш оларның турар оран-саваларын аштап-арыглаар, будуур, септээр ажылдар чоруттунган. Одалга системаларын база аштап-арыглаан. Эмнелге черлери одалга сезонунга чедир 60 хуузу белең. Хөмүр сөөртүлгези ам-даа эгелевээн.

Бо хүнде эрткен одалга сезонундан чедери берге Саглы, Дус-Даг, Чаа-Суур, Сарыг-Хөл суурларда 4,8 тонна, а Хандагайты болгаш Солчурда 147 тонна хөмүр арткан.

Мөңгүн-Тайгада

2022 чылдың июль 19-түң байдалы-биле алырга, Мөңгүн-Тайга кожууннуң социал албан черлеринче хөмүр сөөртүлгези чогуур чурум езугаар чоруп турар дээрзин кожууннуң чагыр-

га даргазының амыдырал хандырылганының талазы-биле оралакчызы Ужар-оол Ондар дыңнаткан.

Бо хүнде 383,56 тонна хөмүрнү чедирген. План езугаар июль айның төнчүзүнге чедир 1200 тонна хире хөмүрнү социал албан черлеринче сөөртүр. Ол дээрже ажылдык 28,5 хуузу болур. Август айда 2200 тоннаны чедирер. Ынчан чылдың планы 80,6 хуу күүсеттинген болур. Ниитизи-биле кожууннуң албан

черлеринге бүдүн одалга сезонунда 4217,50 тонна хөмүр хереглети-нер. Ук ажылды 2022 чылдың сентябрь 20-ге чедир доозарын планнап турар.

Ол ышкаш кожуунда одалга склады база ажылдап турар. Амгы үеде одалга сезонун төнгени-биле, ында хөмүр чок. Сентябрь 1-де кожууннуң девискээринге одалга сезону эгелээрже, ук складче хөмүрнү сөөртүп эгелээр.

/ Чыжыргана СААЯ белеткээн.

Донбассче Тывадан шериглер аъттаныпкан

Украинада тускай шериг операциязынга киржири-биле Тывадан шериг албанныгларның ээлчеглиг бөлүүн Кызыл хоорайның аэропортундан дүүн, июль 19-та, үдээн. Шак бо дайынчылар бо хүннерге чедир Донбассста шериг хүлээлгезин эрттирип турар эштери-биле ээлчег солчуп, оларга дыштаныр үени бээр.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг социал четкилерге бодунуң сагыш-сеткили-биле үлешкен:

«Донбассче бистиң шериг оолдарывыстың ээлчеглиг бөлүүн үдеп аъткардывыс. Олар тускай операцияның эгезинден тура ында дайылдажып турар оолдарны солууру-биле бар чыдарлары ол. Кайнаар, чүү дээш бар чыдарын эки медереп билип тура, ынаар чоруур деп шиитпир хүлээп алган болганда, оларның кижги бүрүзү бистиң хүндүткеливиске төлөптүг. Шериг оолдарывыс боттарының албан-хүлээлгезин күүседир болгаш дайынчы хөделииштинерде киржип турар эштерин дыштандыраар изиг күзел-биле долдунган. Бис бодувус өмүнээвистен чүрээвис ханызындан олар дээш сагыш човап, тиилелгени чедип алгаш, бүдүн-бүрүн, каң кадык эеп чанып келири

дээш бүгү чүүлү кылыр бис».

55-ки тускай мотоадыгжы бригаданың дыңнатканы-биле, тускай операцияже бо

чоруткан шериг хүлээлгелиг оолдар керээ езугаар албан-хүлээлгезин күүседип турар шериглер болуп турар, олар дайынчы хөделииш-

кинер девискээринче бир дугаар аъттанып турар.

/ **Бистиң корр.**
М. СААЯНЫҢ тырттырган чуруу

Дмитрий Крапивин, «Энергострой» КХН-ниң директорунуң оралакчысы:

«Тывага тудуг материалдары черле нарын айтырыгларның бирээзи турган болгай. Колдуунда Саян артындан садып ап, орук чарыгдалдарынче хөй акша-хөреңгини үндүрер ужурга таваржыр. Ынчангаш Кызылда, мыя бо Вавилинский ээптээнде тууйбу заводунуң күчү-күжүн улгаттырып кааны канчаар-даа аажок эки медээ деп санап тур мен. Ылаңгыя ол девискээрге чонувус калбаа-биле бажың-балгат туттунуп турар болгай. Бо эрткен чылдарда боттарының ажил-агыйжызын бадыткап шыдапкан «Сенги» КХН-ниң тууйбу заводу тудуг материалдарының өртек-үнезинге эки салдарны чедирип, чонга таарымчалыг байдалдарны тургуза бээринге бүзүрээр мен».

Чаа-Хөлде өскүстөргө бажыңнар тудуу доостур чадазында

Чаа-Хөл кожуунуң төвүнде өскүстөргө ийи бажың тудуу доостур чадазында. Бо хүнде иштики шеверлел ажилдары уламчылап турар.

Кожуунуң архитектура, тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажил-агыйжының талазы-биле килдис даргазы Сайдаш Сагаандайның чугаазы-биле алырга, өскүстөргө бажыңнарның тудуун бо айның төнчүзүнде доозары планнаттынган.

– Тудуг ажилдарын тус черниң хууда сайгарлыкчызы Б.Н. Даваа март айда эгелээн. Июль 14-те бажыңнарны электри чет-

кизинге коштурулары-биле, «Тываэнерго» акционерлиг ниитилелче чагыгны киридис. Суг хандырылганыңа хамаарыштыр алыр болза, чанында кудумчуда кудук бар – деп, Сайдаш Сагаандай дыңнаткан.

Тывада «Өскүстөрни болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларны чурттаар оран-сава-биле хандыраары» федералдыг тускай сорулгалыг программа 2008 чылдан тура боттанып эгелээн. Регионда ук программа-биле чыл санында өскүстөргө чаа бажыңнар немежип турар.

/ **ТМГ Медээлер.**

Аяс Мөңге, Тывада Садыг-үлөтпүр палатазының удуртукчузу:

«Бажың айтырыы бистиң республикавыска черле шиитпирлеттинери белен эвес айтырыгларның бирээзи турган болгай. Чыккылама сооктуг, кааң изиглиг Тывавыска бажың тудары – харыысалгалыг ажил. Ооң кадында тудуг материалдарының хандырылганы база берге, өртек-үнеге үзер, бажың тударда, чугула херек инженер четкилерин кожары база аңгы айтырыг. Өскүс ажи-төлдү чурттаар оран-сава-биле хандыраар айтырыг чидии-биле тургустунуп келген ужуру ол. Ынчангаш бо хүнде кожуун-сумуларда өскүс ажи-төлге бажыңнар тудар ажилдың шапкынчып турарынга өөрүп турар мен. Бажың тударының бетинде шиитпирлээр ужурлуг документ-саавыр, инженер четкилеринге кожар дээн чергелиг айтырыгларны болур-чогууру-биле шиитпирлеп, бажың тудуун шынарлыг чорударынче кичээнгейни угландырып турар апарганын эскерип болур. Өскүстөрнүң эрге-ажыктарын камгалаар айтырыг бирги чергеге турар ужурлуг».

Автобустар чоруур кудумчуларда

Кызыл хоорайның иштинге пассажирлер аргыштырар автобустар чоруур кудумчуларда оруктарны септеп турар. Ол дээрге чүгле Ленин кудумчузу эвес, Пушкин, Оюн Күрседи, Бүренская дээш элээн каш кудумчулар. Кызыл хоорай биле Вавилин ээпээнде дачалар аразында чурттакчы чонну аргыштырып турар автобустарның оруунда септелге ажилдары кидин түлүк. Бо оруктун септелгези мэрияның шыңгы кичээнгейинде, чүге дээрге ол оруктун шынарындан пассажирлерни айыыл чок аргыштырары хамааржыр.

2А, 7А маршруттарлыг автобустар чоруп турар Бүренская, Университетская кудумчуларда оруктун септелгезин эрткен. 2021 чылдан эгелээш, бо чылын уламчылаан.

Оюн Күрседи кудумчунун Титов биле Бухтуев кудумчулар аразында кварталында автомобиль оруунун ийги каадын чадарын доозуп, чадаг кижилер кылаштар орукту кылып турар. Оруктун бо участогунун септелгези доостур чыгаан. Аңаа кудумчуга шимчээшкенин чурумунун демдектерин тургузар, асфальтыга шыйыглар чоруур ажилдарны удавас эгелээр.

Асфальт чогууну хараа-зындан Малчин, Пограничная кудумчуларын маршруттуг автобустар Есенин кудумчузу-биле оюп турары-биле холбаштыр Малчин кудумчунун дүрген асфальтылаар дугайында дилеглер Кызыл хоорайның мэриязынче хамаатылардан кирип турар. Бо кудумчунун таваан салыр ажилды 2021 чылда чоруткан, бо чылын ол кудумчуга чагыларны тургузуп, сайгылгаанарлыг чырыдышкын ажилын чорудар, келир 2023 чылда Малчин кудумчунун асфальтылаарын планнаан.

"Айыыл чок болгаш шынарлыг оруктар" национал төлөвилелдин акшаландырышкыны-биле Кызылдың оруктарын септээри 2023 – 2024 чылдарда уламчылаар.

/ Кызыл хоорайның мэриязының медээлеринден.

ХУУДА БОДАЛ

Акша-хөреңги четчир болза...

Найысылал Кызыл хоорайның кудумчуларын делгемчидеринин дугайында медээлер массалыг информация чепсектеринде-даа, кижилернин чугаа-соодунда-даа көвүдээн. Бо медээлерге хамаарыштыр мындыг эскеригни кылза, ында улуг-ла частырыг чок боор. Кызылдың эрги микрорайоннарында кудумчуларны делгемчидер арга чок. Олар канчаар туттунган-дыр, ынчаар ажыглаар апаар. Кудумчуларның оруктарын алгыдып болур арга бар болгаш, бо талазы-биле ажилдарны "Айыыл чок болгаш шынарлыг оруктар" деп федералдыг төлөвилелдин 2022 чылда акша-хөреңгизи-биле кылып эгелээн.

Кызыл хоорайда машиналар көвүдээн. Олардан аңгыда, машиналарлыг хөй кижилер найысылалга кожууннардан хүннүн кээп турар, ынчангаш хоорай иштинге автомобиль шимчээшкени нарыдаан. Кызылдың кудумчуларында оруктарга автомобиль шимчээшкенинге таарымчалыг болгаш айыыл чок байдалды тургузары-биле оларны септеп, автотранспорт шимчээшкенин уг-шин башкаар талазы-биле ажилдарны мурнуку чылдарда база чорудуп турган. Хоорайның иштинге болгаш чамдык микрорайоннары аразында машиналыг аргыжары элээн эптиг-даа, дүрген-даа апарганын демдеглеп каары база артык эвес.

Чижээлээрге, Кызылдың Титов кудумчунда орукту 2021 чылда алгыдып, Бай-Хаакская кудумчунда оруктун капитал септелгезин чорудуп, оларны ниитизи-биле дөрт дилиндектиг кылдыр калбартып, аай-дедир ийи-ийи дилиндекке шимчээшкениг кылдыр септээн. Иркутская кудумчуну калбартыр асфальтылап, ону Бай-Хаакская кудумчуге үндүргени төп болгаш мурнуу микрорайоннар аразында автомобиль шимчээшкенинге эптиг апарган. Кызыл хоорайның иштинге пассажирлер аргыштырылганы экижидеринге бо алгыг кудумчуларны долзуу-биле ажыглавын турарын эскерип

болур. Алгыдыр туткан Титов кудумчундан Кечил-оол кудумчунунче пассажирлер аргыштырар автобустарның эвээжи. Пассажирлерлиг автобустарның хөй кезии "шил боостаазы" дег кызаа Бухтуев кудумчуга сыңмарлашпышаан хевээр.

Хоорай иштинге пассажирлер аргыштырылганы экижидер сорулга-биле, Ленин кудумчунун оруунга, улустун чугаалажыры-биле алырга, "кармактарны" кылып турар. Оларны "парковка" деп адаары ол билишкениге шоолуг-ла дүүшпес. "Кармактар-даа" болза, автотранспорт шимчээшкенинге олар эптиг байдалды тургузары черле чөп.

Ленин кудумчунда өскерилгелерге хоорайның чурттакчыларының хамаарылганы аңгы-аңгы болган. Машиналар тургузар черлер кылыр дээш, ыяштарны тура соп турарына, ооң-биле холбаштыр хоорайның агаары баксырап болурунга оларның чамдызы таарзынмаан. Тура соккан теректерин барык шуптузу шагда-ла олурткан, дазылдары кургап-ирээн, барып дүжериңи кырында "кырган" теректер дээрзин демдеглеп каалыңар.

Төп Ленин кудумчунун эгезинде дыштанылга парыгы – Интернациональная кудумчузу кварталга автотранспорт шимчээшкени эң ылаңгыя № 2, № 7 школаларның

өөреникчилеринге дыка айыылдыг. Чүге дээрге ол кварталда бо школалардан аңгыда, Кызылдың уран чүүл колледжи дээш өске-даа өөредилге черлери, Тыва культура төвү дээш албан черлери бар. Оларга ажил-херек аайы-биле келген кижилернин, уруг-дарыын 2, 7 дугаар школаларга сөөртүп экелген ада-иелериниң машиналары, эң ылаңгыя эртен-кежээ, шуут сыңышпас апаар. Оларның аразы-биле школаже чадаг келген оолдар, уруглар эртип, автомобиль озал-ондаанга таваржыр чыгыгы чоруп турарлар. Ол айыылды болдурбайн барып болурунун аргазы тургустунган деп 2, 7 дугаар школаларда өөренип турар ажы-төлдүн ада-иелери санап турар. Чүге дээрге Ленин кудумчузу, 8 дугаар бажың деп адрессте эргилээн бажыңны бускаш, чурттакчыларын чаа бажыңнарже көжүргөн. Ленин биле Интернациональная кудумчуларның белдиринде, Тыва культура төвүнүн дужунда хостуг чер участогу тывылган. Аңаа автотранспорт тургузар шөл кылып каар болза, ол чоок-кавыга автомобиль шимчээшкени эптиг болгаш айыыл чок апарып болур. Ол шөлге 7 дугаар школаның өөреникчилеринин ада-иелери болгаш башкылары, Тыва культура төвүнүн, республиканың үндүрүг инспекциязының болгаш Тыва Республика талазы-биле Росреестр эргелели-

нин Кызыл хоорай килдизинин ажилдакчылары машиналарын тургузуп болур. Хосталган чер участогунга машиналарны амгы үеде хөйү-биле тургузуп турары – Ленин кудумчузу, 8 дугаар бажың деп адрессте машиналар тургузар шөл тударының эргежок чугулазының бир херечизи.

Чанынга автотранспорт тургузар шөл чок хөй-ниити черлеринин бирээзи Кочетов – Комсомольская кудумчуларның белдиринде, Кочетов кудумчузу, 35 дугаар бажың деп адрессте "Дом быта" МУБ-тун 5-6 каа бажыңы. Ында амгы үеде эндерик садыг-наймаа дээш амыдырал-хандырылганын хөй санныг биче бүдүрүлгелери ажилдап турар Ынчангаш ооң девискээри кончук хайым, хөй машина-балгат шимчеп турар чер. Ооң чанынга автотранспорт тургузар шөл тудар байдал тывылган деп болур. Чүге дээрге Кочетов кудумчузу, 37 дугаар бажың деп адрессте куруг чер участогу бар.

Бир эвес "Айыыл чок болгаш шынарлыг оруктар" деп федералдыг төлөвилелдин Кызыл хоорайга тускайлап берген акша-хөреңгизи четчир чүве болза, Ленин кудумчузу, № 8, Кочетов кудумчузу, № 37 адресстерде куруг чер участоктарына автотранспорт тургузар шөлдерни 2022 чылда тудары күзенчиг.

/ Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Кызыл-Мажалыктың кол оруунун септелгези доозулган

«2017–2024 чылдарда Тыва Республиканың транспорт системаның хөгжүлдэзи» күрүнө программаның шугуму-биле Барыин-Хемчик кожуунда Кызыл-Мажалык сумузунун Чүргүй-оол кудумчунда оруктун үндезин септелгези доозулган. Ооң ниити узуну – 1560 метр.

Орук-тудуг ажилдарын «Авангард» кызыгаарлаттынган харысалгалыг ниитилел бир ай дургузунда кылган. Ам дески болгаш делгем орукта авто-

машиналар аргыжып эгелээн.

Септелге ажилдарына ниитизи-биле 29 орукчу ажилдап турган. Олар орукту калбартып, асфальт шывын долзуу-биле чаарткан, орук демдектерин, ооң кыдында хаажыларны тургускан.

Кызыл-Мажалыктың кол кудумчунда орукка автомобиль шимчээшкенинге таарымчалыг болгаш айыыл чок байдалды тургузары-биле үндезин септелге ажилдарын чоруткан.

/ Бистиң корр.

МАЛ АЖЫЛЫ

Малдың кодур дээн ышкаш кешке халдавырлыг аарыгларынга, шаашкак, саргы дээш өске-даа хоралыг курттарга удур зооветеринарлыг профилактиктиг хемчеглерни мал ажил-агыйларынга совет үеде доктаамал чорудуп турган. Ол дээрге малдың кажаа-хораазын тускай дериг-херексел-биле дезинфекциялап, эм-таң шынарлыг бүдүмелдерни чаштылары дээш өске-даа хемчеглер. А шээр мал чуур тускай оңгачалар колхоз, совхоз бүрүзүнге албан бар боор. Май, июнь айларда хой-өшкүнү кыргаан соонда, оларны дораан-на оңгачаларга чууру албан. Хөй-өшкү дүже бербес, оларның буттары дүвүнге дээр-дегбес-ле хире ханы, дооразы ийи хой азы өшкү эштип эрте бээр хире кылдыр оңгачаны кылып каар.

Хой-өшкү чуулдазы

Совет Эвилели буступ дүжүп, мал ажилы база сандарааны-биле холбаштыр мал-маганның халдавырлыг аарыгларынга удур зооветеринарлыг хемчеглерни ап чорудары соксаан. Черле ынчаш, оңгачаларга чуур хире хөй мал-даа чок апарган. Тывага мал-маган элээн көвүдөп кээрге, халдавырлыг аарыгларга, эң ылаңгыя саргыга удур зооветеринарлыг хемчеглерни удур чорудуп эгелээн. Мал-маганга «Аверсект» дээш өске-даа эм-таң аймаан сыкыртып азы чаштырып турган. Оларның өртээ аар, малдың шуптузун сыкыртыры суг болза, дыка берге. Ынчангаш шээр мал чуурунун бөдүүн болгаш улуг чарыгдалдар чок аргазын катап ажылгаар талазы-биле ажалдар 2015 чылдан бээр

Тывага эгелээн. А 2018 – 2020 чылдарда шуут шуудаан. Колхозтарның, совхозтарның мал чуур оңгачаларының чамдызының капиталдыг септелгезин кылган, оңгачаларның ийи ужуңга мал кажааларын туткан, суг изидер улуг доскаарларны тургускан. Совет үеде оңгачаларга хой-өшкү чуур сугга креолин деп эм-таң шынарлыг суук бүдүмелди ажылгап турган болза, амгы шагда диазинон, аверсект дээш өске-даа бүдүмелдерни оңгачаларда сугга эргизип холуп турар.

Чөөн-Хемчик кожуунун девискээринде хой чуур черлерни катап тургузар талазы-биле айтырыгны 2018 чылда-ла малчыннар болгаш көдээ ажил-агый эргелели-

ниң тускай эртемниг специалистери чугаалажы берген. 2020 чылда бо ажилды херек кырында амыдыралга боттандырып, совет үеде октаттыңан хой чуур оңгачаларны септеп-селип эгелээн. Чыраа-Бажы, Ийме, Баян-Талада, Теве-Хая сумузунда Куржаангы дааның эдээнде дээш өске-даа черлерде оңгачаларны катап ажылгап киригеш, кыргылда соонда хой-өшкүнү чуп турар апарган.

Кызыл кожуунун Ээрбек сумузу совет үеде-ле хөй хойлуг девискээрге санадып чораан. Бо сумуга ынчангы Бии-Хем районун хоюнун 30 ажыг коданы турган. Төрүүр хойнун чаш малын хөйну ажаап, хөй дүктү кыргып, чүгле Бии-Хемниң экономи-

казынга көскү ажык-кончааны Ээрбектиң малчыннары кирип чораан. Кызыл кожуунну тургузуп, Ээрбекти чаа кожуунга дамчыдып бээр шийтпирге Бии-Хемниң удуртукчулары удурланып шаг болганнар. Чүге дээрге мал ораны Ээрбекти Бии-Хем кожуунга арттырыксап ап турганнар. Хойлардан эки шынарлыг хөй дүк кыргып ап, оон орулга үндүрүп алырда, хойну чууру албан. Бо ажилды Ээрбекке бедик деңгелге чорудуп турган. Хоочун мал эмчизи Эрес-оол Монгуштуң сактыышкыны-биле алырга, Ээрбекке хойну сөөлгү катап 1996 чылда чугган. Ооң соонда ол ажил кагдынган.

Амгы үеде Ээрбекте сезен ажыг малчын кодан бар,

чаа коданнар чыл санында немежип турар. Ынчангаш ол коданнарда хойларны кеш аарыгларындан баш бурунгаар камгалап, эң-таң холумактыг суглуг оңгачаларга чууру эргежок чугула апарган.

«Кыштаг» төлевилелдин киржикчизи Белек Оюн Ээрбектиң Хавак-Кыры деп черде совхозтун кагдынган хой чуур оңгачазын септээш, ону катап ажылгап кириген.

Республиканың өске-даа сумуларында мал чуур пунктуларны ажыдып турар. Бай-Тайга кожуунун Шуйда, Тээли суур чоогунда Кара-Тей деп черде хой чуур оңгачаларны ажылгап кириген.

Сүт-Хөл кожуунун Манчүректиң девискээринде ниитизи-биле 68 мал коданы бар. 7000 хире баш шээр база 600 ажыг баш бода малды малчыннар ында чайлагдадып турар. Манчүректө Өрегелиг-Хавак деп черде кагдынган хой чуур оңгачаны эрткен 2021 чылда септээш, катап ажылгап эгелээн. Бо чылын Манчүректиң малчыннары хой кыргылдазын июль айның 12-ге чедир дооскаш, шээр малдың чуулдазынче эрттирген.

Сөөлгү үеде республиканың девискээринде саргы дыка көвүдээн. Мал-маганны чүгле малчыннар звес, суурларның чурттакчылары элээн хөйү-биле азырап өстүрүп турар апарганда, чүгле мал-маганга звес, кижилерге база саргы дыка айыылдыг апарган. Одарлардан аалче кирген мал-маган дамчыштыр саргылар кижилерге халдап турар. Шээр малдың чуулдазы – саргыга удур чугула хемчеглерниң бирээзи.

/ Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Аржаанның малчыннары
хоюн чугдурган

Бии-Хем кожуунун Аржаан сумузуңуң малчыннары эрткен дыштаныр хүннерде хой, өшкүзүн саргы, кодур болгаш өске-даа аарыглардан камгаладып, оңгачага эжиндирген.

Сумунуң чагырга чери кывар-чаар материалдар-биле деткимчезин көргүзүп, сугну эртенгиниң беш шакта улуг пашка изидип, чуулда черин белеткээн. Аныяк мал эмчизи

Аяна Мурзукай сугга холуур эмниң хемчээлин хынап турган. Өрт машиназы хүнзедир сугну дажыглап келген.

Малчыннар чүгле сугга холуур эм садарда акша-төгерин демнежип октажып алган. Он шил «Диазинон-С» деп холуксаа Аржаанның шупту аалдарының хоюн чугдурарына чедер. Тайга-таскыл Тарлаг сумузуңуң малчыны 700 баш хоюн база чугдуруп келген. Ол сугга холуур эмин боду садып алган.

Кожуунуң көдээ ажил-агый эргелелиниң даргазы Александр Монгуш чуулда үезинде малчыннар-биле ужуражып, ажил-ижин сонургап чугаалашкан. Аржаан сумузуңуң чагырга чери болгаш культура ажылдакчылары көдээ ишчилерин сүттүг шай болгаш амданның аш-чеми-биле уткуур чаагай чаңылдыг.

2020 чылда Аржаан сумузуңуң эр хиндиктиг чону чагырга чериниң удуртулгазы-биле совет тургузуп үезинде кагдынган хой чуур оңгачаны септеп, аңаа хой, өшкүзүн чугдуруп эгелээн.

Хой чуулдазынга «Кыштаг», «Чаа сорук» төлевилелиниң киржикчилери, сумунуң малчыннары идепкейлии-биле киришкеннер. Олар сөөлгү кодан малдың чуулдазы төнгү-

жеге чедир бот-боттарынга дузалашкан соонда малын сүрүп алгаш чанганнар. Аржаанчылар чаңгыс дем-биле малын чугдурган ол.

/ Бистиң корр.

АГРОТУРИЗМ

Таңды-Уула эдээнде
турисчи бааза

Туризм дээрге-ле чылыг чурттар, далай, элезинниг эштер черлер эвес-ле болгай. Туризмниң хей янзы угланышкыннары бар.

Туризм сайзыраңгай өске чурттар, регионнарда бо- даарга, орук аргыжылгазы, чурттаарыңа таарымчалыг кылдыр чаагайжыттыңан байдалдар тургузар талазы- биле бистиң республикавыс шоолуг чер албайн-даа турар болза, агротуризм азы тыва чоннун ук-төөгүдөн көшкүн-малчын амыдыралын туристерге сонугадыр талазы-биле туризмниң бир угланышкынынга бодунун орун тыва берген. Тываның кайы-даа ко- жуун-сумузунга малчын аалга туризмниң шак ол хевирин организапта болур. Агротуризмни чедишкынниг боттандырганының бир көскү чижээ кылдыр Оруспайларның малчын аалын кирип болур.

амыдыралдың ужу-кыдын херек кырында шенеп көөр арганы тургускан. Чижээ, эмдик аът өөредир, аът шалбааары, тыва ак чем аймаа белеткээри, ылаңгыя тыва быштак кылырынга мастер-

класстар болуп турар. Тыва оюннарның янзы-бүрү хевирлерин таныштырып, ойнаарыңа өөредип каар. Аът мунуп алгаш, Баян-Саян даанче азы Доржу-Хөл деп хөлче аян-чорук кылып чедип болур. Турбаазага дыш- танып турар үеде Элегес хемге балыктап, сагыш-сет- килди дыштандырып алып арганы туристерге тургускан. Шак мындыг тыва чоннун үндезин амыдыралын таныштырыңа угланган агротуризм азы этнотуризм деп угланышкынга ажылды организаптаар арга тыва чонда бар.

/ И.САНЧАТ.

Тываның эң-не узун дээн тоол-домакта кирген Таңды- Уула сыннарының эдээнде малчын аалга үндэзилеп, туристерге дыштанылга баазанын өг-бүле организаптаан. Баазаның ады – «Таңды-Уула». Турисчи баазаның турар чери найысылалда ырак эвес болганы таарымчалыг – 2 шак хире үени орукче чарыгдаар. Баазаның ээлери аалчыларны Кызыл хоорайдан уткуп ап болур ийикпе, азы Кызылдан Че- ди-Хөл кожууннун төвү Хову- Аксы суурга чеде бээрге, оон ап алып.

Турисчи баазада 5 өг тургузуп каан, оларның иштин дыштаныр аалчыларга таарымчалыг кылдыр тыва эт-сеп, эдилелдер-биле чүмнээн. Аъш-чем аймаанга база аалчыларның күзелдерин кичээңгейге алып – хүнде 3 катап тыва чемнерни белеткеп берип болур. Оон аңгыда, туристерге тыва көшкүн малчын

Найысылалдың
школаларыңа
допчулалдыг экскурсия

Тываның төвү Кызыл хоорай Бии-Хем биле Каа-Хемниң каттышкан белдиринде Улуг-Хемниң ужуң алган кайгамчык чараш черде турар.

Кызылдың 17, 2, 3 дугаар школаларының база дыңнаары кошкак уругларның школа- интернадының өөреникчилери «Кызылда дыштанылга» деп найысылалдың онза солун черлерин көөрү- биле, допчулалдыг экскурсияны республиканың немелде өөредилге сайзырадыр төвүнүн туризм, чурт-шинчилел болгаш экология килдизиниң ажылдакчылары эрттиргенин ТР-ниң Өөредилге яамызы дыңнаткан.

Экскурсия бөлүүнүн уруглары беш шак дургузунда Арат шөлүңге, Салчак Токаның, Тыва эки турачыларның, Ада- чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң, Кызыл партизаннарның, «Кызыл кош» тураскаалдарыңа, ол ышкыш Тиилелге шөлүң болгаш Азия төвү скульптурлуг комплекстерге чедип, хоорайның чараш черлерин көргөнер.

Найысылалдың девискээринге экскурсияның программасынче «Цечен- линг» хүрээзинче, А.С. Пуш- кин аттыг республиканың библиотеказынче, Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионче, В.Көк-оол аттыг Национал хөгжүм- ши театрынче, Улусчу чогаадылга бажыңынче, ТР- ниң Чазааның Бажыңынче база ТР-ниң Дээди Хура- лынче баары кирип турар.

«Өөредилге» национал
төлевилелдин
күүселдези-биле

Тывада 2022 чылда «Өөредилге» национал төлевилелиниң «Амгы үениң школазы» федералдыг төлевилел- биле 3404 уругга 24 «Өзүлдениң демдээ» төвү, «Санныг өөредилге хүрээлелиниң» 43 кабинетин база 5000 ажыг өөреникчиге «Кванториум» технопарыгы ажитты- нарын ТР-ниң Өөредилге яамызы дыңнаткан.

Шак бо национал төлевилел- биле ажиттынып турар объектилерде кабинеттерниң белеткелинге чогуур деткимче кылдыр «Школа системазының өөредилгезиниң

чаартылгазы» федералдыг программа езугаар республиканың 26 школазында капитал септелге чоруттунуп турар.

Кара-Хаак биле Баян-Кол школаларында кабинеттерни белеткеп, Кызылдың 8 база 17 дугаар школаларында ук кабинеттерни ажыдар талазы-биле ажылдар чоруттунуп турар. Кызылдың 3 дугаар школазында «Кванториум» уруглар технопарыгының класстарын белеткеп турар.

Эрткен чылын Кызылдың 5 дугаар гимназиязының баазында уругларның бир дугаар «Кванториум» технопарыгы ажиттыңанын сагындыраалы.

Бистиң корр.

Чер участогу, бажың-балгат, гараж – бо бүгү шимчевес өнчүге хамааржыр тайылбыр ажылын Тывада Росреестр эргелели удаа-дараа чорудуп келген. Амгы үеде чер болгаш бажың дугайында улусту дүвүредип турар чамдык айтырылгарга ук эргелелдин удуртукчузу Светлана Түлүш тайылбырлап берген.

Республикада халас чер участогу бар бе?

Биче суурларның чурттакчыларына чер участотарын халас бээр. Бо чаа өскерилгени «Чер дугайында» Республиканың Үндезин хоойлузунга (№ 886-ВХ-1) 2019 чылдың январь 11-де кириген.

Халас чер участогу бээрде, дараазында негелделерни сагыыр:

СОЦИАЛ КЕРЭЭ

Хүннүн айтырыы чер болгаш тудуг

- Чүгле биче суурнун кызыгаарына хамааржыр чер участогу бээр;
- Бодунуң хуу чер участогу чок, оон мурнунда күрүне деткимчезин ап көрбээн улуска бээр;
- Биче суурда хуу бажыңны, хуу чер участоктуг кижилерге ону бербес.

Тывада бир муңдан эвээш кижилер чурттап турар биче суурлар: Сизим, Шуурмак, Кызыл-Арыг, Өөк, Сесерлиг, Ак-Тал, Ишти-Хем, Элдиг-Хем, Хемчик, Бора-Тайга дээрзин республиканың Чазааның албан ёзу порталында көргүскен.

КАДАСТР ИНЖЕНЕРИНГЕ АКШАНЫ ДОРААН БЭЭР БЕ?

Кадастр ажылдарын кылып бээриниң дугайында дугурушкан керээзи-биле оон долу өрттэн шимчевес объектинин ээзи ону күрүнениң кадастр учедунга азы күрүнеге бүрткедип алган соонда, төлээр. Ол дээрге чагыкчының хүлээлгези болур дээрзи «Кадастр ажыл-чорудулга дугайында» № 221-ФХ Федералдыг хоойлунун 36-гы чүүлүнүн 4-кү кезээнде көрдүнгөн.

Чер участогу, бажың,

тудуг, чуртталга бажыңы бүрүзүн, доозулбаан тудуглар болгаш шимчевес өнчүнүн өске-даа объектилери федералдыг хоойлуга дүүштүр кадастр учедунга турар ужурлуг. Оларга хамаарыштыр кадастр ажылдарын болур-чогууу-биле албан кылдырар. Ынчангаш кадастр инженериниң кылып берген ажылының төлөвирин чүгле ол объектини күрүнениң кадастр учедунга тургускан соонда, долу хемчээли-биле төлөп бээр.

Кадастр ажылдарының төлөвирин канчаар санажырын керээге кири бижип ап болур. Акша-хөреңгини дорт шилчидип бээрин азы өске чээли организациязын таварыштыр санажырын (аккредитив) боттары дугуржуп алыр.

«БАЖЫҢ ТУДАР ЧЕР» – СЕРВИСТЕ ЧҮҮ БАРЫЛ?

Кызыл хоорайның девискээринге тудуг кылып черлерни тып тодарадыры дээрге, РФ-тин Чазаның 2020 чылдың апрель 7-де берген даалгаларының даңзында 8-ки пунктузун күүседир болур. Бо ажылды Тывада Росреестр эргелели, ТР-ниң Чер болгаш өнчү-хөреңги хамаарылгаларының

болгаш тудуг яамылары, Кызыл хоорай чагыргазы кады чорудуп турар.

2020 – 2022 чылдарда чурттаар оран-сава тударына 19 чер участогу, 2 девискээрни тодарадып шилип каан. 2021 чылда чүгле 23035 дөрбелчин метр шөлдүг 2 чер участогуна каат бажыңнарны тудуп кылган.

2022 чылда оперативтик штаб Кызылдың дараазында девискээринге тудуглар кылып деп шийтирилээн:

- Париж коммуналары кудумчузунда 34 дугаар бажың;
- Новоселов кудумчузунда 31 дугаар бажың;
- Спутник микрорайондан тура Горгаз девискээринге чедир;
- Магистральнаяда: (7000 дөрбелчин метр), (166 875 дөрбелчин метр), (39 142 дөрбелчин метр), (39 610 дөрбелчин метр), (41 248 дөрбелчин метр);
- Кызыл хоорайда Кечил-оол, Калинин, Островский, Ооржак Лопсанчап кудумчулары, «Трасстрой» КХН девискээринде (182 840 дөрбелчин метр) шөлге;
- Чехов кудумчузунда 8 дугаар бажың;
- Дружба кудумчузунда 35 дугаар бажың;

– Интернациональная кудумчузунда 23 дугаар бажың;

– Кочетов кудумчузунда, 19 дугаар бажың деп адрес-терге чаа бажыңнар тудар.

Амгы үеде ниити 82,3 га шөлдүг 17 чер участогу болгаш 2 девискээрни хөй квартиралыг бажыңнар, хуу бажыңнар тударына хуваап болур.

Даңзыда киригени-биле алыр болза, ниити 57 га шөлдүг хөй квартиралыг бажыңнар тударына 15 чер участогу-биле 2, а хуу бажыңнар тударына 25,3 га шөлдүг 2 девискээрлерни хувааган.

Айыттыг черлерни <http://pkk.rosreestr.ru/> шөлүгү-биле веб-капсырылгандан көрүп болур. «Жилищное строительство» деп бижээш, регионнун дугаарын 17:» немей киригеш, сонуургаан тудуг объектизин шилип көөр.

«Земля для стройки» деп сервисин дузазы-биле инвесторлар тудуг кылып черин көрүп таныжып алыр. Чурттаар оран-сава тударына чер участотарын шалыпкын шигээдип, ажылгалга кириер ажылга эптиг болзун дээш кылган.

И. Р. ДЕМЧИК белеткээн.
(Уланчылыг).

Чечек мастерскаязы – орулгалыг

Амыдыралды экижидеринге «Демография», «Чонну ажылга хаара тударына дузалаары» деп төлөвилелдер улуг ачы-дузаны чедирип турар.

Күрүнениң деткимче программаның ачызында өңгүр чараш чүзүн-базын чечектер мастерскаязын ажыдып, чедишкенин ажылдап турар флорист Аймира Ондар-биле ужуражып, интервьюну алдывыс.

– «Шын» солуннун чукчуларына чечектер мастерскаязының төөгүзүн сонуургадып көрүңерем, Аймира?

– Эрткен чылын шөлээм

үезинде немей акша ажылдап алыр дээш, шөлээм акшазы-биле 2500 тюльпан чагыдып алган мен. Ынчан Март 8 байырлалы турган. Чечектерни орук кыдыына машина тургузуп алгаш, садып турдум. Келген кижилер бүрүзү-ле хоорайжыткан Каа-Хем суурда чечектер садыы чок деп меңээ чугаалаар болган. Чечек садып алыр дээш хоорай кирип бар чораан улус орук кыдыында мени көрүп кааш, катап эгеш, кээп турган. Уш шак иштинде шупту чечектерим садыпкан мен. Хостуг ажылдап болур адыр бо-дур деп ынчан билдим.

– Ажылдап алган акшаңар-биле оон чүнү

кылып алдыңар?

– Дидимненипкеш, чечектер мастерскаязы кылып оран-сава дилеп эгелээн мен. Кирип алган орулгам-биле чечектер шыгжаар улуг эвес холодильник садып алдым. Ада-ием дыка дузалашкан, ачам стеллажтар кылып берген.

– Социал керээ программазының дугайында кайыын билип алдыңар?

– Бир чаңгысклассчым оол душ бооп, социал керээ деп программа дугайында чугаалаан. Ийи хүн иштинде херек документилерни чыып белеткеп алгаш, Кызыл хоорайның Чонну ажылга хаара тудар төвүнге баргаш, дужаап каан мен.

– Бодунуң төлөвилелин камгалап, комиссия баарына илеткээри берге болду бе?

– Ийе, дыка дүвүрөп, сагыш човап турдум. Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының комиссиязының баарына төлөвилелимни бадыткап, камгалап турдум. Комиссияга 5–6 хире кижилер турду. Кижигүн бүрүзү эвилең-ээлдек деп эскердим.

– Бизнес-планны канчап кылып алдыңар?

– Баштай меңээ Бизнес-Инкубаторга чеде бээрин сүмелээн, аңаа бизнес-план кылдырарга, 3 муң рубль төлээр болган. Ол үеде акшам

шуптузун чарыпкан турган мен. Бизнес-планның үлө-гер-чижээн көргүзерин диледим. Ону көрүп, сактып алгаш, бажыңга чедип келгеш, бодум кылып эгеледим.

– Күрүне деткимчезин кайы хире үе болгаш берди?

– Деткимчени дыка дүрген берген деп санаар мен. Күш-ажыл яамызының комиссиязы апрель 28-те шилип турган болза, июль 1-де акшаны меңээ шилчидип берди. Чүгле ийи ай манаан-дыр мен. 250 муң рубль алдым. Чечектер шыгжаар холодильниктиг дерилге, стеллажтар, гелийлиг шариктер үрдүрер баллонну дораан садып алдым.

– Боодал чечектерни чараштыр каастап-шимээр талазы-биле дизайнны, флористиканы каяа өөренип турдуңар?

– Флористика талазы-биле мастер Айсуу Ооржак деп аныяк уругну тып алдым. Ол мени өөредип турду. Ооң-биле кады, иелээн, хоорайывыстың флористеринге мастер-класстар организаптап эрттирип турду. Флористер ниитилелин тургузуп алган бис, арга-дуржулгавысты солчуп, бот-боттарывыстан өөренип турар бис.

– Бизнес ажылын кайы курстарга өөренип турдуңар?

– «Продвижение» деп төп-

ке бизнес планнашкыны биле 1С деп өөредилге программаның курстарына өөренип турдум. Эмчи сестразы деп эртемниг болгаш, бизнес, бухгалтер учеду кылып чаңчылым, мергежим-даа чок болгаш, халас өөренип турдум. Бо курстарның херек кырында дыка ажыкты магаданчыг. Өөренип дооскаш, шупту шылгалдалар дужаап турду. Кижилер бүрүзү мергежил доозуп алган деп сертификатты алган. Мастерскаямын саң-хөө учедун бо өөредилгениң ачызында системажыдып алдым.

– Ажы-төлүнү өстүрүп азыравышаан, сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы капсырлаштырып шыдап тур силер бе?

– Төрелдерим болгаш чоок улузум меңээ дузалажып турар. Улуг огулус 8 харлыг, урууус 5 харлыг, а хеймери-вис удавас 7 айлаар.

– Чонну ажылга хаара тудар төптөн хыналдалар кээр-дир бе?

– Ийе, ай санында ажыл-чорудулгам дугайында отчет дужаап турар мен. Чонну ажылга хаара тудар төптүн талазындан меңээ дузалажыр куратор база бар. Берге айтырылгар тургустунуп келирге, долгааш, айтырттынып, ооң-биле сүмележир-дир мен.

– Келир үеде планыңар кандыг ирги?

– Чечектерни бодум тарып өстүрер теплица, улуг садыг кылып алырын планнап турар мен.

И. Р. ДЕМЧИК.

ТЫВАНЫҢ ЧОГААЛЧЫЛАР ЭВИЛЕЛИ – 80

Хемчик-Бажынче аян-чорук

Үш-Мөңгүлек, Сыынныг-Тайгазы, Чараш-Даш кезип чаңчыккан кезек кижиниң чай дүжүп, шөлээ эгелээр душта, кымның кайнаар дап берип турарын медээлежип, баш бурунгаар бижижип эгелээн. Бөлүктүн вайберинге Хемчик-Бажы Улуг-Дашче үнериниң дугайында чугаа улаштыр хөрлээлесе-хөрлээлесе, июнь эгезинде аян-чорукче аъттаныптар деп төнчү шиитпир үнгөн.

/ Хемчик-Бажынның делгемнери.

Кижі бүрүзү аян-чорукка белеткелге бодунуу-биле киришкен: Маадыр Хомушку карта чурудуу эккелген, Сергей Чөгээ гид болурун хүлээнип алган, орукка ижер-чиер чем даңызын Зинаида Серен-Чимит тургускан, а ол аъш-чемни садарын Лидия Иргит хүлээнген, эживис Нина Эртине кызыл тугун бедик туткаш, Ак-Туругда манап турар болган.

Тываның чогаалчылар эвилелиниң 80 чыл оюнга тураскааткан «Хемчик-Бажынның кыйгызы-биле» деп аян-чоруктуң кокпазынче эвилелдин кижигүннери Кызылдан аяс-чаагай хүнде аъттаныптывыс. Ак-Туругга кызыл звес, ак тугун чайып турар Нина Эртинени олуртуп алдывыс. Тээлиге магалыг чаагай кээп, дүштүвүс.

Кандыг-даа ажил-иш чогуруп келген чонун хүлээп ап өөренген, хүндүлээчел эштеривис Наталья Салчак, Светлана Самбый-оол бисти уткуп алдылар. Светлана Самбый-оолдун улуг бажының чанында бичи казанака дүжүрттүнүп алдывыс. Ооң ханазына «Тываның чогаалчыларының дыштаныр өртээли» деп тураскаалдыг самбыра-бижик азып-даа каап болур казанака чүве. Чүге дээрже ол казанаанга Светлана Самбый-оол та чеже чогаалчыларны ашкарып-чемгерип, хондуруп хүндүлээн!

Дугурушканы ёзугаар, даарта эртенгиниң 8.00 шакта ийи УАЗ халдып келген. Оларның бирээзиниң ээлери чаңгысклассчы эжи Зинаида Серен-Чимитти деткип чедип

келген Чигжит-оол, Айлаң Салчактар.

Барывыс-чогувус четчелеп, хынанып алгаш, «Хемчик-Бажынның кыйгызы-биле» деп база бир чаа турисчи аян-чорукче аъттаныпкан бис.

Чолаачывыс Сергей Чөгээ «улусту бужургандыр» хөөрээр, ырлаза – ырлаар, хөөмейлесе – хөөмейлээр, бодун «философ мен» дээр кижі болду. Оң, солагай талада черлерниң аттарын, олар-биле холбашкан солун төөгүлүг чугааларны тө каап-ла чор. «Хемчик бажын

көрбээн кижі бодун канчап хемчик мен дээр, ындыг аа» – деп бисти хөөктүрүп, халдып-ла олур.

Шыпшы бедик, сүвүр баштыг кадырларлыг Кара-Чода баары-биле халдып олур бис. Чолаачывыс төөгү-дүр: «Шак бо черге, чоннуң адаары-биле «хар кижі» чурттап чораан, чодазының дүгү хадып турар. Ол кижини тудуп алырга, кыс хиндиктиг болган. Ооң салгалын арттырар сорулга-биле ханы тамы дүвүнге суп кааш, чемгерип турган. Херээжен «хар кижиниң» салгалдары бистиң аравыста бар дижир...».

Ыяш-Өг деп черде Субурганның баары-биле эрткеш, доктаар ужурлуг черивиске чедип келдивис. Ол орта аайланып тура, Гиннес рекордтарының номунче ады кирген, Тываның улустуң чогаалчызы, ат-сураглыг альпинист Маадыр-оол Ховалыгны сагындывыс, Сыынныг-Тайгазы үнүп чорувуста, бисти шыңгы чөмөлээн болгай, ам база ол-ла частырывыс катаптаттынып турар: чүктешкивистиң колдуу – чем. Эх, кандыг туристер дээрл аан бисти...

Оран-таңдывыска чалбарааш, дөш өрү, бүүрелчинниг дөңнер ажилдыр чүткүдүп үнүпкен бис. Кылашка белеткел чогуңдан база чүк аар болганындан далаш чокка, албаданмай, манажып, боттарывысты камнай аарак, дыш ап чораан бис. Шуптувус 60 харны ажа база

/ Сергей Чөгээ биле Светлана Самбый-оол.

берген туристер болган бис, эң улуувус 67 харлыг.

База бир бедик дөңнү ажыр басып кээривиске, чагыг ёзугаар биске-ле тургузуп каан чүве дег, сарлык кадарчызының өө тур. Тыва чон ёзу-чаңчылын каяа-даа сагып чоруур: өгдө канистраларда кудуп каан суг, суугу баарында чыып каан кургаг будуктар белен. Өггө от салып, шай хайындырып ап, «Маңаа хонуп аар болган-дыр» деп шиитпирге келген бис. Ыры-шүлүкке аравыста мөөрей чарлап, солун төөгүлөр сактып, кежээни эрттирдивис.

Өг чанында сери кырынга чыдып алгаш, Чоон-Хем, Хоолааш хемнерниң даажын дыңнап, сылдыстарлыг аяс дээрни, он чаазының ай чырыын чарашынып, бир-ле бүзүренчиг звес, тоолзуг байдалга таалап хонган мен. Кым Хемчик-Бажынга сери кырынга удуп чораан!

Эртенинде чер чырыыры билек, кылаштаар черивис херии болгай дишкеш, шайывыс аартап алгаш, Кара-Дыт өрү кокпа оруктап шууштур басыптывыс. Чалаң дыттарлыг Сара-Ыяш арганың чыдының чаагай деп чүвезин! Ында-мында эткен куштарның үнериниң чаражын! Дыттарда чаг сааттар чудуруктан улуг, чуксуг чыды айызаар!

Сара-Ыяш аргадан үне кылаштажып кээривиске, онза чараш делгем чайлаг мурнувуста чаттыла берген чыдыр.

Эмнеп кааны кижизиниң чуруп бергени картазын кезер эмчи Маадыр Хомушку база катап кичээнгейлиг көргөш: «Оң талазында эң бедик шыпшык Байза ол-дур. Ооң кырынче үне бээр болзувусса, оң талада Ак-Оюк, Мөңгүн-Тайга сыннары, Чоон-Хем, Хоолааш хем, Хемчик-Бажынның арты, а солагай талада Берт-Адыр, Кара-Арыг, Арттыг-Адыр, Даспы-Бажы, Улуг-Даш адышта дег көстү кээр-дир-ле. Ам бо Байзаже кылаштап

үнер-дир бис» – деп, дээрже шиштейип үне берген бедик дагже айтырга, ыглаптар часкан мен. Чаа-Хөл кызы Нина Эртине: «Бо хире келгенде, үңгеп, союп-даа чыткаш болза, чедер черге чедер мен» – дээрже, «Чыдып каар болза, атка багай» деп бодай каапкаш, эш-өөрнүң соондан элеңейнип чорааш, черле үнгени дээрде деп шиитпирледим.

Байза бажынга баштай Маадыр Хомушку четкен. Канчангаш-ла көрүптеримге, көк спортивкалыг Нина Түлүшова бедикте уралап тур. Ии, магалыын эштеримниң!!! Тарина шуудуп чорааш, бедикче чүткүдүп үнүп келдим.

Шуптувус соңнуг-мурнуг Байза бажынче үнүп келген бис. Дуу ол Хоолааш унунда Хемчик-Бажы арт чоогунда аалдар көстү-дүр. Солагай талаже хараарывыска, Биче-Хемчик унунда база бир өг тур. Бедиктен харап, амырап-чимиреп тур бис.

Светлана Самбый-оол чугаалай-дыр: «Хой кадарып чораан Орус-оол Маадырга таваржы бердивис. Ол биске: «Силер улуг Хемчиктиң бажында келгениңер бодур. Шыдаар улус-тур силер Дээр-Даш чедер дээр болзунарза, ам-даа 1-2 хонук кылаштажып апаар силер». Ол сөстөрдөн сүлдө-сүзүүвүс бедий берген, ак-көгүвүс, кадартарывысты Байзаның бедик суургазынга баглап, ыңай-бээр дидими-биле харанып, чурукка тырттырып шаг-ла болдувус. Меңгилиг сыннар баштары дуу көстүп тургулаар, шогжаң ак-ак булуттар мыа бо таваар салдап чоргулаар...

Тыва чогаалдың өгбелериниң бирээзи Степан Сарыг-оолдун бижээни дег, «Чедер дээн черге – четкен, көөр дээн черни – көргөн. Ам барып таптыг хөөрөп турбас ийикпе» дээш, шимчеп бадыптывыс.

/ Лидия ООРЖАК, башкы, ТР-ниң чогаалчылар эвилелиниң кижигүнү.

/ Лидия Ооржак.

ЧАА НОМ

Тыва чогаалчыларның чаа-чаа номнарының чырыкче үнүп турары – улуг болуушкун. Ылаңгыя орус дылда тыва чогаалдарның ном кылдыр үнүп турары бүгү Россияның номчукчуларына улуг белек болуп турар дээрзи чугаажок. Бо чылын Тываның ат-сураглыг чогаалчыларының бирээзи Лидия Иргиттиң орус дыл кырында «Сокол над Енисеем» деп аттыг дерт дугаар номун Москва хоорайга парлап үндүрген. Чаа номнуң эге сөзүндө Л.Х. Иргиттиң шүлүктери Россияның поэзиязын байлакшыдып, катаптаттынмас тыва аялганы көргүзүп турар дээрзин тайылбырлаан.

БЕДИИ-БИЛЕ ҮНЭЛЭЭН

«Лидия Иргиттиң шүлүктери эвес болза, ыракта Тыва Республика дугайында бис чүнү билир турган деп бис? Ынчангаш улуг чуртувустуң эңне тывызыксыг булуңнарының бирээзин биске ажыдып берген бо номнуң авторунга өөрүп четтиргенивисти илередили. Ол бодунуң Төрээн чериниң онзагайын, чурумалдыг бойдузун, ооң кижилерин чуруп көргүзүп, Россияның чурумалынга, далайга дамды дег үлүгнү кириген. Аңгы-аңгы очулдурукчулар Иргиттиң поэзиязына ынак. Шүлүктери өскелерге дөмейлешпес, бот-тускайлаң онзагай болганы-биле, «Литературная Россия» деп солунга, «Сибирские огни» деп сеткүүлге, «Ростки» деп чыындыга-даа үнүп турар» – деп, очулдурукчу Диана Кан ында бижээн.

Лидия Херлиевнаның дугайында сураглыг тыва профессор, филология эртемнериниң доктору Доржу Куулар «кижилерге эпиг-эвилең, чараш хамаарылгазының ачызында ооң өңүктери Евгений Семичев, Диана Кан, Владимир Гордеев болгаш өскелер-даа тыва литератураны орус дылче очулдуруп, делегейге таныштырып турар» деп бодунуң ажылдарына демдеглээн.

Алдан-Маадыр аттыг Национал музейниң төөгү болгаш чурт-шинчилел салбырының эрттиргени поэзия кежээзинге чаа ном-биле таныштырылга үезинде авторга хамаарышкан хей-ле чылыг сөстөр дыңналган. Чону-биле сеткили хөөн-неш чогаалчының чаа номунуң чырыкче үнгени-биле байыр чедирип келгеннер эвээш эвес болган. ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентизиниң) өмүнээзинден Каң-оол Давааның йөрээл сөстүг өөрүп четтиришкиниг бижин Айдың Моңгуш номчуп таныштырган:

«Хей санныг чараш, бедик утка-шынарлыг шүлүктериңер номчукчуларның чүректинде арткан. Чүс-чүс чараш чурумалдарны, радиодамчы-дылгаларны чонуңар сактыр, билир. Солун-сеткүүлде бижип турар материалдарыңарны чонуңар бедии-биле үнелеп

«Улуг-Хем кырында хартыга»

турар. Төрээн Тываңар, чаңгыс чер-чурттугларыңар, хей санныг төрелдериңер болгаш чогаадыкчы эш-өөрүңер дээш кезээде сагыш аарып чорууңар көскү. Буянның ажылыңарны, дузааргак чорууңарны, ажык болгаш эвилең-ээлдек аажы-чаныңарны, эш-өөрүңер, чонуңар эки билир, үнелээр».

БӨДҮҮН ТЫВА СӨС-БИЛЕ ЧИГЕ БИЖИИР

ТР-ниң Хоочуннар чөвүлениниң даргазы Сагаан-оол Долгар 2013 чылда үнүп эгелээн «Ава» солунунуң кол редактору болгаш тургузукчузу Лидия Херлиевнаның «Улуг ховар буянның болгаш идеп-кейлиг кижилерниң бирээзи деп демдеглээн: «Ава» солунун редактор чүгле бодунуң акша-көпөөз-биле парладып келген. Бо чаа номун база бодунуң хөрөңгизи-биле үндүргөн хире. Солунуң-даа, номун-даа анаа бээрге, албас-тыр мен. Номну анаа халас эвес, а садып алгаш, номчуурга, үнелиг болур деп санаар мен. Лидия Херлиевна амыдыралга эңне чидиг айтырыгларны безин бөдүүн тыва сөс-биле чиге тода бижип каар киж. Киж номчааш, дораан илип алыр. Тыва дылды эки өөренип алыр дизе, ооң шүлүктөрүн, бижээн чүүлдерин номчуурун сүмелээр мен».

Л. Иргиттиң тыва дылдың сайзыралы дээш чорудуп келген ажылының бир чугула угланышкыны – Кызылдың 9 дугаар гимназиязынга «Уран сөс. Риторика» деп бөлгүмнү

удуртуп, тыва дылды, чогаалды келир салгалдарга дамчыдып бээр ажылды хей чылдар иштинде уштап-баштап чораанын школаның хоочун башкылары хүндүткел-биле чугаалааннар.

Тываның культуразының алдарлыг ажылдакчызы Лидия Иргиттиң чогаадыкчы ажыл-ижин чон бедии-биле үнелеп турарын Тываның ном үндүрер чериниң кол редактору Н.Куулар, Национал музейниң эртем библиотеказының ажылдакчызы Н. Наныпкан, педагог-психолог А. Ооржак, Кызыл хоорайның Хоочуннар чөвүлениниң даргазы О. Дамдын чугулалап демдеглээннер.

ШҮЛҮКТЕРИ САГЫШ-СЕТКИЛДИ ЧЫРЫДАР

– Улустуң даштыкы овуру-хевирин, арын-шырайын чараштап будуур черде бодум ажылдап турар-даа болзумза, Лидия Херлиевнаның шүлүктөрүн хүн бүрүдө номчуп турар мен. Душ бооп бир шүлүүн номчааш, сагыш-сеткилим чырый берген. Лидия Херлиевнаның одуруглар аразында чажырып каан чырык бодад-дары мээң сагыш-сеткилимге чоок болур. Ынчангаш ооң номнарын бажыңымда стол кырында шуут салып алган мен. Ажылдап үнер мурнунда, бир арынны ажиткаш, бир шүлүктү номчуп алыр-дыр мен – деп, Югана Түлүш сеткилин үлешкен.

– Бо чурттап келген назынымда эжимни, Лидия Херлиевнаны, шуут магадап ханмас-тыр мен. Кызымак, быжыг

тура-соруктуг, могаг-шылаг деп чүве билбес, күчү-күжү кайыын-на кээп турар чүве ирги деп бодай бээр мен. Моон-даа соңгаар демир-үжүүң чидиг бо-

«Улуг-Хем кырында хартыга» деп чаа номда 126 шүлүк бар. Тыва кижиниң төрээн черинге, чонунга ынакшылын, сагыш-сеткилин, чырык күзелдерин, амыдырал болгаш үе дугайында үзел-көрүжүн, хамааты туружун ында чуруп көргүскен.

лурун, чечен-мерген шүлүктөрүн, бижээн чүүлдерин көвей болзун деп улуг-улуг чедиш-киннерлиг болуруңу йөрээп тур мен! – дээш, религиоведение доктору Ульяна Бичелдей боодал чечээн сөңнээн.

Россияның Журналистер болгаш Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү Лидия Иргиттиң чогаадыкчы ажыл-ижинге тураскааткан поэзия

«Бистиң бо хүн-гү үевисте оккур

угаан, чидиг көрүш, бышкан бодам херек. Ынчангаш амыдырал, үе-биле деңге басып, оккур угаанныг, чедиш-кинниг болуруңарны йөрээп тур мен»

кежээзиниң аалчылары авторнуң тыва болгаш орус дыл кырында шүлүктөрүн аялгыг номчуп бараалгаткан. Тыва чогаалды үнелеп номчуп чоруур янзы-бүрү мергежилдиг улуг салгалдың кижилеринге аныяк салгалчыларның немежи келгени өөрүнчүг. Ындыгларның бирээзи – Кызылдың 1 дугаар школазының тоску класының өөреникчизи, интернационалчы өг-бүлениң уруу, авторнуң уйнуу – Мейна Хэ.

«Бистиң бо хүнгү үевисте оккур угаан, чидиг көрүш, бышкан бодам херек. Ынчангаш амыдырал, үе-биле деңге басып, оккур угаанныг, чедиш-кинниг болуруңарны йөрээп тур мен» – деп, автор Лидия Иргит поэзия кежээзиниң кижикчилеринге өөрүп четтиргенин илередип чугаалаан. Чоннуң эзу-чаңчылын сагып, келген аалчыларны «хол куруг» үдеп болбас дээш, автографтыг номнарын белек кылдыр берген.

Чогаалчы бүрүзү тускай үнүг, тускай сөстүг дижир. «Бедик. Арыг. Хостуг» деп ханы утка сиңген үш сөс чогаалчы Лидия Херлиевнаның амыдыралчы мерген угаадыын илередип чоруур деп санаар мен. Бедик болгаш арыг, шынчы мөзү-бүдүш – амырдыштыг хостуг амыдыралдың үнденини. Чавыс мөзү-бүдүш – бо үениң амыдыралына дужак. Хоп-нүгүл тарадыры, кажарлаары, чашпаалаары, мегелээри, чалгаа болуру болгаш арагалаар чорук – чоннуң оруунга моондак. Бо угаадыг «Улуг-Хем кырында хартыга» көрүжүндө, тыва чоннуң эрткен болгаш амгы үеде амыдыралының деңгелгезинден илереп көстүп келир.

«Улуг-Хем кырында хартыга» деп чаа номда 126 шүлүк бар. Тыва кижиниң төрээн черинге, чонунга ынакшылын, сагыш-сеткилин, чырык күзелдерин, амыдырал болгаш үе дугайында үзел-көрүжүн, хамааты туружун ында чуруп көргүскен.

/ Р. ДЕМЧИК.

ӨӨРЕДИЛГЕ БОЛГАШ КИЖИЗИДИЛГЕ

Чаштарның ынак башкызы

ЧАШТАР – ЧУРТТАЛГАВЫСТЫҢ ӨҢҮР ЧАРАШ ЧЕЧЕКТЕРИ, БИСТИҢ КЕЛИР ҮЕВИС. БОДУНУҢ БИЛИИН, КҮЖҮН БИЧИИ ЧАШТАРНЫҢ КИЖИЗИДИЛГЕЗИНГЕ БАРААЛГАДЫП АЖЫЛДАП ЧОРААН ХООЧУН БАШКЫ ЗОЯ МААДЫ БО КАЙГАМЧЫК ЧАЙНЫҢ ОРТАН ҮЕЗИНДЕ БОДУНУҢ 65 ХАРЛААН ЮБИЛЕЙИН ДЕМДЕГЛЕП ТУРАР.

Зоя Дажыевна 1957 чылдың июль 14-те Чаа-Хөл суурга төрүттүнген. Бодунуң күш-ажылчы баштайгы базымын 1973 чылдың июль 10-да "Найырал" совхозтуң ясли-садында кижизидикчи башкы болуп эгелээн. Башкының ниити ажыл стажы 49 чыл, ооң дөртөн дөртүн уруглар садында ажилдаан. Ол 1-ги категорияның кижизидикчи башкызы.

Өскүс болгаш ада-иезиниң азыралы чок арткан уруглар-биле ажилдың инспекторунга, уруглар садының эргелекчизинге-даа ажилдаан.

Бодунуң эртем-билиин үргүлчү бедидип, кожуун болгаш регион (девискээр) чергелиг семинарларга киржип, ажык кичээлдерни, мастер-класстарны, хөй «төгерик столдарны» чезезин эрттирбээн дээр! Уругларның кижизидилгезиниң болгаш кадыкшылының чугула айтырылганының база арага биле таакпының хоразының дугайында суртаал ажылын чон ортузунга чорудуп келген.

Ажылынга кончуг кызымак, негелделиг, улус өөредилгезинге кири-

ген үлүг-хуузу дээш Россия Федерациязының Өөредилге яамызының, Тыва Республиканың Чазааның база Тыва парламентиниң, республиканың Өөредилге яамызының хүндүлел бижиктери-биле шаңнадып чораан, хөй шаңнал-макталдыг төлөптүг башкы.

Зоя Дажыевна – черле олут орбас, чыдын чытпас кижилерниң бирээзи. Кол ажылындан аңгыда, хөй-ниити ажылдарының идеп-кейлиг киржикчизи, бурунгаар көрүштүг башкы. Чаа-Хөл кожуунуң Төлээлекчилер хуралының депутатынга, Төлээлекчилер хуралының даргазының оралакчызынга-даа соңгудуп чораан. Чаа-Хөл кожуунуң өөредилге эргелелиниң профэвилелин, Херэеженнер чөвүлелин удуртуп, кожуун судунга 14 чыл дургузунда арат төлээлеп, кожуунуң хөй-ниити амыдыралында бодунуң үлүг-хуузу кириштирген.

Зоя Дажыевна хостуг үезинде чечен чогаалга база бодунуң күжүн шенеп шүлүк чогаадыр, журналистика-биле холбаалыг кижизидирин

айтып каайн. 2016 чылда кожуун библиотеказынга тургустунган "Чаа-Хөлдүн үнү" деп уран-чечен литературлук клубтуң кежигүннериниң бирээзи Зоя Дажыевна. Ук клубту библиотеканың эргелекчизи Динара Шогжановна Доржу удуртуп турар.

Зоя Дажыевна Маадының холун дамчып, чеже-чеже бичии чаштар чараш чүүлүдү боттарынга шигээдип, ынак уязы уруглар садындан үде-дип, школаже өөренип киргенинде, хөөчүн башкының кириген үлүг-хуузу.

Башкы боду алды ажы-төлдүн ынак авазы, беш чаптанчыг уйнуктарының энерелдиг кырган-авазы. Уруглары-даа, уйнуктары-даа шупту эрес, шимченгир. Суурда, кожуунда болуп турар янзы-бүрү мөөрейлерниң идепкейлиг киржикчилери: чурук чурурунга, танцы-самга, хуржиринге база "Хамнаарак" ыры мөөрейинге бола киришкен, кезээде шаңнал-макталды чаалап ап, авазын, кырган-авазын өөртүп чоруурлар.

Ажы-төлүнүң чедишкени ада-иеге канчаар-даа аажок үлүг шаңнал, өөрүшкү, чоргаарал-дыр. Энерелдиг авага, башкыга быжыг кадыкшылды, сагыш-сеткилин өөрүшкү, оожургал бүргеп чорзун деп номчукчулар мурнундан күзеп каалы.

/ Раиса ОНДАР,
РФ-тиң Улус өөредилгезиниң тергини, ТР-ниң өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы, РФ-тиң журналистер болгаш ТР-ниң чогаалчылар эвилелдериниң кежигүнү.

Алексей Нугуурак – буянның ада

Алексей Балганович Нугуурак өөнүң ишти Бапый Дондуповна-биле (Нина) өг-бүлө тудуп чурттааш, үш ажы-төл азырап алганнар. Алексей Балгановичиниң улуг угбазы Доора-Хем суурга школага поварлап ажилдап турган. Ол 6 ажы-төлдүн иези турган. Бичии оглу Саша 1 харлыг турда саап олурган инээ тепкен чүве-дир. Доора-Хем суурун эмнелгезинге чыткаш, шыдашпайн барган. Ам бергедээн, 6 ажы-төл өскүс арткан. Честези Сергей Маңгыр-биле дугурушкаш, улуг угбазының чаш ажы-төлүн үлөжип алганнар. Алексей, Бапый Нугуурактар өскүстерниң үжүн алганнар: уругларның эң-не улуу Динаны, кыстарның хеймери Люданы, хеймер оглу Сашаны. Арктаннарын адазы Сергей Маңгыр арттырып алган.

Нугуурактар азырап алган ажы-төлүн боттарының адынга кылдырып алган. Олар боттары аныяандан кады чурттааш, ажы-төл бодарадып көрбээннер. Азырап алган ажы-төлүңе дыка ынак турганнар. Оларны кижизидип, өөредип, төрөөн иезин чоктатпайн, өстүр азыраан ада-иези-дир.

Алексей Балганович Кызылдың башкы училищезин дооскаш, Кара-Хаак эге школазынга тыва дыл башкылап, а Бапый Дондуповна уругларын азырап олурган.

Алексей Балганович «Шын», «Тываның аныяктары» солуннарга статьялар бижири турган. Кызылга көжүп келгеш, Партия школазынга өөренип кирип алган. Бапый Дондуповна Кызылдың хеп даараар мастерскаязынга даараныкчылап ажилдай берген. Партия школазын дооскаш, «Шын» солунуң редакциязынга корреспондентилеп

кирген. Корреспондент кижизидилген олут орбас, чыдын чытпас, Тываның эң ыраккы Мөңгүн-Тайга, Тожу, Бай-Тайга, Тес-Хем, Өвүр кожууннарынга албан чедер хүлээлгелиг турган.

Нугуурактарның улуг уруу Дина Алексеевна-биле 1962 чылдың июнь 25-те Тыва автономнуг областың уран чүүл фестивалы болуп турар үеде таныжар аас-кежиктиг болдум. Ол хүнден эгелеп Нугуурактарның улуг күдээзи болдум. Ынчан Тываның Көдээ ажыл-агый техникумунга өөренип турган мен. Людага ада-иези аажок чоргаарланыр, ооң өөренири кончуг эки. Саша арай чассыг, баштак чаңгы, Люда угбазын «людо» деп шолалап кыжыраар. Олар азыраан ада-иезинге кончуг ынактар.

Алексей Балгановичиниң чоок эдержир эжи Тыва радионуң оператор-корреспондентизи Дартан-оол Ендан. Оларның өөнүң ишти Бапый Дондуповна биле Делгермаа Чамбаловна Кызылдың эрги автовокзалының чанында хеп даараар мастерскаяга кады ажилдап турган эжишкелер.

Алексей Балганович «Шын» солунга бижээн чүүлдериниң адаанга чамдыкта Сыын-оол деп өскерттип бижири турган. Ол редакцияга хөй чылдар иштинде ак сеткилдиг, ажылынга бердинген, быжыг тура-соруктуг ажилдакчы чораан. Ол пенсиялай бергеш безин, «автомадын» (демир-үжүүн) холдан салбаан, ынак солунунга статьяларны, шүлүктөрнү бижири турган.

/ Алдын-оол ООРЖАК,
Күш-ажылдың хоочуну,
Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажилдакчызы.
Кызыл-Мажалык суур.

Үе негеп келген

Ол-бо бөлүктөргө найысылал хоорайывыстың Ленин кудумчузунда теректерни одура кезип турарында харадан бижиктер номчааш, черле анаа олуруп шыдавайн бардым. Кызылда 30 ажыг чыл чурттап турар кижизидилген. Ол Ленин кудумчузу хоорайывыстың төвү болгай, албан-организация черлери эңмежок. Ынчалза-даа бо чаа үениң негелделеринге дүүшпес апарганы аргажок. 7 дугаар школа, күрлицей, бичии уруглар поликлиниказы дээн ышкаш ол дургаар албан черлеринге ажы-төл чедирип эккелгеш, машина тургузар-доктаадыр чер тывылбас болуру дыка-ла эпчюк-тур. Улаштыр куду бадарга, дөмөй-ле ындыг. Ынчангаш кудумчуну калбартырын, автомашиналарга доктаап, тургузар черлер кылырын үе негеп келген.

Теректер үезинде хоорайывысты дарый-дүрген ногаанчыдарында өзүгөн болгаш таарымчалыг деп санаттырган турган болгай. Ону тарыыры чиик, ажаалдазы шүүт чок, агаарны арыглаар арга-шинээ улуг, оозу эки. Ынчалза-даа бодум назы-хар улгаткаш, ол теректиң хөвөң-дүгүндөн аллергиялаар аарыг база тып алган болгаш, халаажыраарым аажок апарган. Ийе, ногаан үнүштү ап каары харааданчыг болбайн аан, ынчалза-даа ногаанчыдарының өске аргалары черле тыпты бээри чугаажок. Бо шагда магалыг ышкыжыл, улуг хааржактарга-даа теректерни олуртуп каан болур. Ынчангаш мээң хууда бодалым – кудумчуларны калбартыры, чаартыры чугула, ооң-биле кады

ногаанчыдылганың өске аргалары черле тыпты бээр ужурулуг, а чурттакчылар бис аңаа хыйланып олурбайн, ногаанчыдылгага база үлүг-хуувусту кирир болзувусса артык эвес.

/ Мария ОНДАР.

"ЭНЕРГОСТРОЙ"
КХН тускайжыттыг хуу туугжу
МАГИСТРАЛЬНАЯДА МИКРОРАЙОН

+7 923-559-5000
+7 923-265-1045

Төлөөлөсүмүз документтерини
Красноармейская көрүдө "Модуль"
КХН компаниясына
http://energo17.ru/ сайтында салган.
Түзүлүшүмүз 2021 чылдын октябры 8-күн
№ 33 / 17.02.2021-№33 / 04-1-02-1, 00-1,
07-0, 08-0, 09-0, 10-0, 11-0.

18 июля
на велодорожке на
отрезке от Хурээ
до Орбиты утеряны
ключи от
автомобиля
Ниссан с брелком
от сигнализации
старлайн А93.
Вознаграждение.
Тел. 89232647358.

Музыкальная передача
"От всей души"
ВТОРНИК / ЧЕТВЕРГ / СУББОТА

ПОЗДРАВЛЕНИЯ ПРИНИМАЮТСЯ
НА РУССКОМ И
ТУВИНСКОМ ЯЗЫКАХ

ПО АДРЕСУ:
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д. 100, каб. 309
tuvamedia@bk.ru
8(394-22) 2-18-10, 8-923-267-0749

3500 руб.
- 1 песня
- 6 фото
- до 70 слов

*Стоимость дополнительного слова: 50 руб., фото: 150 руб., песни: 700 руб.

АЛДЫН, МӨНГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАР.
МӨНГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН
"ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ"

АДРЕСИ:
КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49
2 ДУГААР КАБТ.
8-923-338-9188

**Свадебные
платья**
**В НАЛИЧИИ
И НА ЗАКАЗ**
Обр. ул. Полевая,
д. 6
Т: 8-983-366-28-88

ТЫВА МЕДИАГРУПП

ГАУ РТ «ИД» Тывамедиагрупп» предлагает большой выбор
сувенирной продукции с нанесением логотипа Вашей организации
на заказ, а также полиграфические услуги
любого уровня сложности в г. Кызыл.

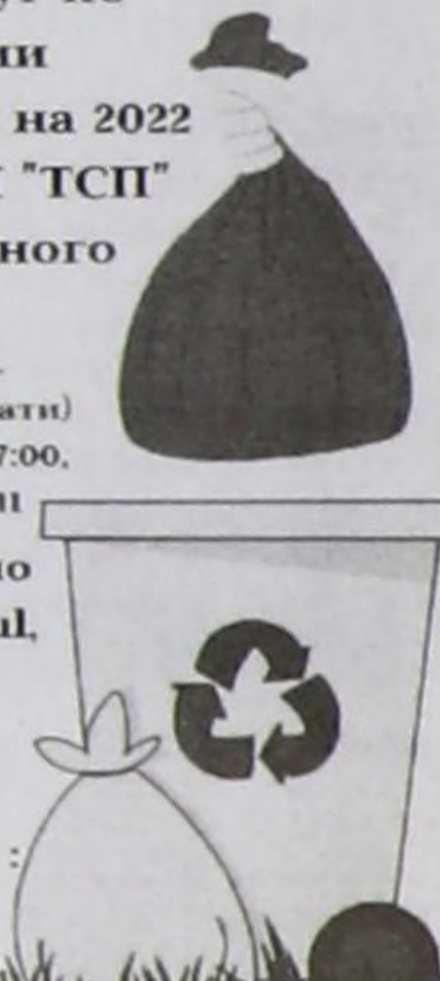

СУВЕНИРЫ
С ВАШИМ ЛОГОТИПОМ

tuvamedia@bk.ru
г. Кызыл, ул. Красноармейская, г. 100, каб. 309
8(394-22) 2-18-10, 8-923-267-0749

Просим всех, кто не заключил
договор на оказание услуг по
обращению с твердыми
коммунальными отходами на 2022
год срочно подойти в ГУП "ТСП"
для оформления указанного
договора
по адресу: РТ, г. Кызыл, ул.
Красноармейская, 100 (Дом печати)
каб. 115а, с ПН по ПТ с 8:00 до 17:00,
обед с 12:00 до 13:00. Тел. 2-37-11

Ознакомиться с договором можно
на сайте ГУП "ТСП" tsp17.ru/info/ul,
в разделе "Информация -
юридическим и физическим
лицам", прием заявок на
заключение договоров по почте:
dogtsp@mail.ru

ПОЧТА РОССИИ

**Подарите подписку
детям и пожилым**

- ✓ детскому дому
- ✓ школе-интернату
- ✓ дому малютки
- ✓ дому престарелых
- ✓ библиотеке и ВУЗу
- ✓ хоспису

Благотворительная
акция

podpiska.pochta.ru

**Дерево
Добра**

Дээди шаңналды Чеди-Хөлден Далай Дамдын чаалап алган

Сүт-Хөл кожууннун Алдан-Маадыр сумунун малчыннары чайгы үеде каас-чараш бойдус чурумалдыг Манчурек деп черде чайлаглап турарлар.

Алдан-Маадыр сумунун ажил-ишчи чону чымыштыг ажил-иш — хой кыргылдазы болгаш чуулдазы доосту бээр, Манчурекке ыдыктыг оваа дагылгазынга киришкен. Байырлал үезинде Тыва улустун хөөмейжизи Х.С. Ооржактын 90 харлаан юбилейинге тураскааткан республика чергелиг хөөмей-сы-

гыт фестивалы, ча адарынга мөөрей, хол бөмбүүнге маргылдаа, хүреш, чадаг чарыш, аът чарыжы, Манчуректин малчыннарының аразынга суму чергелиг «Ыраажы малчын» деп мөөрей база эрткен.

Хунаштаар-оол Ооржак өгбениң 90 харлаанынга тураскааткан «Агып баткан Алажымны» деп республика чергелиг хөөмей мөөрейинин түңнелдерин Тыва үндезин культура төвү дыңнаткан.

Дээди шаңналды Чеди-Хөлден Далай Дамдын чаалап алган. Бирги черге Улуг-Хемден

Айгор Көшкендей, ийи черге Барын-Хемчиктен Айдың Быртаан-оол, үшкү черге Чөөн-Хемчиктен Мөңгүн-оол

Монгуш төлөптүг болган. «Тергиин борба» — Кызыл хоорайдан Чолдуг Көшкендей, «Тергиин сыгыт» — Чөөн-

Хемчиктен Омак Ооржак, «Эң улуг назылыг хөөмей-жи» — Чөөн-Хемчиктен Валерий Ондар, «Эң бичии хөөмей-жи» — Сүт-Хөлден Мартаа Сарыг-оол.

Бөлүктөр: бирги черде Кызыл хоорайдан «Үш-Мөөрүк», ийиги черде Бай-Тайгадан «Уваң-Шу», үшкү черде Кызылдан «Чаңгы-Хая».

| УРАН ЧҮҮЛ |

Тываның сураглыг чурукчузу бодунуң делгелгезинге белеткенип турар

“Бо хүннерде август 5-те эрттирер деп планнаттынып турар ээлчеглиг делгелгемге белеткенип тур мен” — деп, Чурук Шой бодунуң социал четкилеринде бижээн.

— Бир дугаар делгелгем 40 харлыымда болганын сактыр-дыр мен. Бир эвес 20 чыл бурунгаар меңээ «Сээң хууда делгелгем болур» деп чугаалаан болза, бүзүрөвес турган ийик мен. Ажилдарым бот-тускайлаң «артынчак» кылдыр чыгылы бергенинге, мээң ажилым — мээң хоббим болганынга, чуртталга мени кончуг көвей талантылыг улус-биле таныштырып каанынга аажок өөрүүр-дүр мен. Бичиимде чурут-

тунарынга ынак турганымны сактыр-дыр мен. А чурукчу мергежилдиг болур мен деп Кызылдың уран чүүл училищезинин чурулга салбырынче дужаап кирип алгаш, 15 харлыымда медресе билген мен.

Ооң соонда хөй чылдарда

Хамааты камгалалының комитединге (амгы үеде ОБЯ-дыр ийин) карталар-биле ажилдап турган-даа болзумза, чуруттунарымны черле салбаан мен.

Чонумнуң культуразы, чаңчылдары, бот-тускайлаңы мээң чуруттунар күзелумни хайныктырып чораан, бо хүнге чедир сорул-күштү берип чоруур.

Мээң ук-төөгүмде чурукчулар чок. Мен бир дугаары мен. Чогаадыкчы орукче мени Сергей Кончукович Ланзы углап каан. Делгелгем соонда кылырым улуг төлөвилел — Эне-Сайның эриинге Сергей Ланзының тураскаалын тургузары болур. А ол дугайында соонда бир чугаалаар мен.

| Ш.ОНДАР.

| КАДЫК КАМГАЛАЛЫ |

Чаа дериг-херексел — чоннуң өөрүшкүзү

Баштайгы 40 сүт-хөлчү чаа физиотерапия аппарадын эмнээшкенин эрткен. Ук аппаратты “Кадык камгалал” национал төлөвилел программасы-биле саткан.

Чаа дериг-херекселге эмнээшкенин эрткеннерин аразында неврологтуг аарыгларлыг, янзы-бүрү кемдээшкени алган, хоочураан херек аарыглыг, остеохондростуг болгаш мээниң хан эргилдезинин талазы-биле аар кемдээшкени алган дээш кандыг-даа кижилер бар.

“Кожуунуң чурттагы чону аажок өөрүп турар. Ооң ачызында аарыг кижилерин эмнээшкени алыр дээш

найысылалче аай-дедир чорууру эвээжээр дээрзинге бүзүрөп, чон аажок өөрүп турар” — деп, кожуунуң төп эмнелгезинин кол эмчизи Лидия Ондар демдеглээн.

Чоокта чаа Сүт-Хөл кожуунуң төп эмнелгезинге эвээш дозалыг КАРС деп рентген-аппаратты база салган. Дүрген эмчи шинчилгезин эрткеш, үезинде аарыгны тодараткаш, эмнээринге болгаш чурттагы чоннуң амыдыралының шынарын экижидер эптиг байдалды шак мындыг чаа дериг-херекселдерин ачызында тургузуп турары өөрүнчүг.

| Кадык камгалал яамызының медээлеринден.

ШЫН
ТУРГУЗУКЧУЗУ:

Тыва Республиканың
Чурагайлыг хөгжүлдө яамызы.

Кол редактор
Н.В. САТ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүн адреси:
667000. Тыва Республика Кызыл
хоорай, Красноармейская, 100,
каб. 29, 32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
С. Н. Монгуш, А. К. Ооржак —
2-17-94

Корректор: Ч. Н. Мачык,
А. А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация
технологиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга
хайгаарал талазы-биле федералдыг
албаннның Тыва Респуб. лика талазы-
биле эргелели «Шын» солуну 2012
чылдың декабрь 3-те бүрүт-кээң.
Херечилелдин дугаары —

ПИ №ТУ17-00068.
Солуну «Тываполиграф» АН-ге
пар лаан.

(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-ко, 1)

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының бодалдары
редакцияның туружу-биле дүүшпейн
барып болур. Айыттыг саннары бол
гаш өске-даа фактылары, дыңнадыла-
ры дээш авторлар боттары харыылаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилер-ге — П6855,
организацияларга — П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).
Номерни парлаггаже дужаганы:
график езугаар — 21.00, херек кы-
рында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефон че долгаар.

Солунуң сайтызы:
shyn.ru

Электроннуг почтазы: shyntuva@
mail.ru
shyntuva@yandex.ru
Неделяның тиражы
6966 кезек

2022 ЧЫЛДА “ШЫН” СОЛУНУҢ
ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:
БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 765 рубль.
ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР — 1005,20
рубль.
Тел.: 2-01-35